

БИТИЕ И ПРИСЪСТВИЕ

Сборник
в памет на доцент д-р Стоян Асенов

Съставители
Пламен Макариев, Веселин Дафов

София • 2022
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

РАЗНООБРАЗИЕ II

Васил Видински

„Разказва се, че когато в шафраново червената дъбова гора все още ненаказаният, но вече починал Сизиф, разхождал своя свободен дух – който скоро преди това бил избягал с хитрост от подземното царство, – то те срещнали сина си Одисей до един благуи. Имало голяма есенна тъга по между им, макар че Одисей не знаел кой стои пред него. Сизиф видял в очите на своето дете как цяла нощ една тежка, каменна Луна била търкаляна нагоре от огромни, чугунени и величествени ръце, но после неизбежно падала стремглаво от другата страна на небето. И тъгата се удвоила. Сизиф искал да помогне на Одисей и да го предпази от тази нерадостна съдба. Предложил му варена горска билка с малина, която да го защити от лунната прокоба. Одисей отказал дара на странника и рекъл: ‘Способността за съдене е като сезоните – тя започва да залинява точно тогава, когато човек е в силата си; и започва да се възмогва, когато е на дъното. Но това, което прекъсва съденето, думите и наранява сезоните, е смъртта на човека’. Сизиф отвърнал: ‘Аз превъзмогнах смъртта и се завърнах. Не отхвърляй моя дар. Преди време Лаерт, твоят баща, не го отхвърли и стана щастлив’. Един голям маслинов присмехулик бе кацнал на близкия вергилиев дъб и не обръщаше внимание на срещата. През лъчисто оранжевите листа на дърветата преминаваше тънка светлина в охра, която на свой ред се срещаше с ярката жълта шума по земята. Лъчите бяха навсякъде и всеки момент очаквахме да пристигне вятърът.“

Един от въпросите, които човек може да си зададе наум, след като е изпитал някаква загуба, е за това кои нишки са прекъснати, кои нишки остават, кои отношения се оказват устойчиви и почти вечни, а кои вече нямат съществено значение. И, разбира се, как се живее с прекъснатите нишки. Ако преведем и разформираме този личен въпрос в нещо по-чуждо и абстрактно, то това означава, че се питаме как пребивава контекстуалното изобщо в нашето ежедневие – с неговата динамика, противоречия, неутешимост и обективност. Дали Одисей ще приеме дара? Какво ще донесе вятърът? Как способността за съдене съществува сред природата? Как се справяме с разнообразието и релевантността пред лицето на смъртта? Разбира се, вместо да разкриваме веднага някакви възможни отговори, което ще е характерно за друг – ритмически или екзистенциален – жанр, то можем вместо това да се обърнем към идеята за контекст през неговата убеглива и всеобща форма. По този начин ще се насочим и към темата за релевантността. Нищо от това не може да замести цветовете, миризмите, спомените или неосъществената среща, но заместване не е и необходимо – събитията така и така не могат да се заместват.

Като кратко въведение или припомняне, ще посоча, че в първата публикувана част от това есе опитах да представя контекста през (1) количествено *многообразие*, като само в някои частни случаи той може да е математическо многообразие, теоретико-формално множество или просто съдържателна и често хомогенна множественост. По-съществено е, че освен това контекстът е (2) качествено *разнообразие* и задължително включва – дори в минималната си форма – поне два разнородни елемента¹; като това е необходимо, но

¹ Елементите могат да бъдат обекти, субекти, събития, факти, незавършени форми, свойства, отношения, процеси, наративи, интенции, интерпре-

не достатъчно условие. Да не говорим, че контекстът може да включва в себе си други контексти. Разнородността е в природата на това понятие, затова не става дума за хомогенност нито в количествен, нито в качествен смисъл. Но тогава защо мислим контекста изобщо като някаква условна цялост? Дори и да го характеризираме като аморфен, пропусклив, неопределен, непълен, флуиден, то пак става дума за нещо поне относително особено, обособимо или понякога обособено. Това ни отвежда към темата за (3) контекста като *условна синтетична цялост*. В своето свързване – и това е негова специфика – той е винаги локален, местен, неабсолютен и се проявява на мезониво. Но ако културното разнообразие вече изисква и предполага някакво минимално свързване, то как може да се осъществи интерпретативен философски синтез, без да се хомогенизира контекста, без да се неутрализира неговата особеност или празнота? За това, разбира се, няма всеобща процедура, а и темата за синтетичността е много богата и разклоняваща се, но поставеният въпрос изявява нещо очевидно: *не всичко е свързано*. Така се поставя една от най-интересните (съвременни) философски теми – за възможността, ограничеността, смислеността и функцията на синтезирането при наличието на прекъсвания. Чрез това стигнахме до четвъртия момент: (4) по природа всеки контекст е *външно дистекстуален*. Това състояние следва автоматично от локалната природа на контекста: културните условия за възможно или действително проявяване или съществуване са винаги ограничаващи. Ала осмислянето на контекста като ограничителен ресурс не е единствената дистекстуалност. При по-сложните, инте-

тации, идеи, институции, традиции, времепространствени координати, имена, каузални връзки, аналогии... Списъкът е неизбежно неподреден, защото „класификацията на цялото контекстуално“ не може да се разреши с дефиниция или единствено през априорни предпоставки.

ресни или травматични контексти има втори аспект, при тях може да се наблюдава (да се прояви) някакво прекъсване или пречка – дори празно отношение – в рамките на самото културно разнообразие. Това е нещо много типично за човешката култура, като *вътрешната дистекстуалност* може да работи неуловимо и сложно: през опосредявания, несъизмеримости, отчуждения, конфликти, условни или произволни връзки.

Въпросът, с който приключи първата част от есето и който обвързва четирите момента дотук, бе следният: каква философия позволява да се удържи едновременно синтетичността и дистекстуалността на контекстуалното разнообразие, без това задължително да води до хомогенизиране или тривиализиране? Предложението, скицирано на друго място, е за една *диалектика на празното отношение*, но преди да пристъпя по-внимателно към нейното разгръщане, бих искал да посоча още няколко момента на контекстуалното разнообразие и най-вече да изясня една от най-важните характеристики на понятието контекст – релевантността.

5. Релевантност. „Уместната свързаност“ вероятно е най-типичната и важна идея за контекста: *той включва това, което е релевантно*. А) Включването може да е перформативно. Например, посочваме нещо и с това извършваме остензивна контекстуализация или пък разказваме някаква история за това как големият маслинов присмехульник не обръща внимание на горската среща. Б) Или пък може да става дума за приемане на определено статукво, съчетано с типичния стремеж към обективност – анализ на „вече дадени“ исторически условия, събиране на показания при подготовката на някакъв съдебен процес или повторен преглед на документи с оглед установяване на грешки в процедурата. В) Може да е и системно-теоретично конструиране чрез експерименти,

дискусия и критика – постепенно изграждане на аналитичен обяснителен модел с всичките му компоненти. Могат да бъдат споменати и други варианти, но най-важното е, че тези подходи не се изключват взаимно – нищо, че в история на философията има сериозни противопоставяния между тях. Освен това, независимо от всички тези вариации, когато задаваме контекстуален въпрос, ние питаме поне за *минималното релевантно културно разнообразие*, в което е поставено или мислено дадено нещо. Съответно това, което е нерелевантно, излиза автоматично извън контекста, отпада от неговата местност, не се има предвид или изобщо не е разказано; то – поне моментно – е игнорирано като външно, неуместно или излишно, като това може да включва обекти, свойства, отношения и т.н. Това все още не означава автоматично кое е включено, тъй като има един неясен и мъглив пояс от отношения, които стоят по границата на контекста. Какво е особеното на съвременната танцова сцена в България? Каква е релевантността на думата „уместен“ в това есе, включително в историята за жълто-червената дъбова гора и нейните обитатели? Може ли да опишем контекста, в който се появява „*Tu n’as rien vu à Hiroshima*“ от филма на Ален Рене *Хирошима, моя любов* (1959) по сценария на Маргьорит Дюрас? В какъв по-общ философски контекст попадат тези различни въпроси? Видима е трудността да се отговори принципно, но това не означава, че няма общи и плаващи контури, които можем да проследим. Като начало е добре да се припомни, че не съществува общ критерий за релевантност, съответно няма абстрактен принцип за контекстуализация, няма ясна предварителна граница как се локализира разнообразието.² От друга

² Именно затова понякога се говори за „релятивизъм“, макар че представителите, които съпътстват понятието за относителност, могат да са доста подвеждащи, ако се прилагат автоматично към контекстуализациите.

страна, нашето поведение, ориентация и мислене демонстрират, че от ранна възраст контекстуалното е жизнено важно за човешките същества; че въпреки грешките, които правим, в обичайния случай разпознаваме множество контекстуални връзки; че се справяме по-добре от останалите животински видове; че историческото и социално схващане на събитията не може да мине без контекст и т.н.

Всъщност чак сега, през тази характеристика, може да се отличи „контекст“ от общото понятие за „културно разнообразие“, което представихме досега.³ Накратко: *релевантното културно разнообразие е контекст и контекстът е релевантно културно разнообразие*. За голямо съжаление релевантността обаче не е изобщо обяснение на контекстуалното, тъй като именно тя се нуждае от обяснение, т.е. основният въпрос е как да разбираме тази *съответност*. Как се ориентираме, че нещо е „уместно спрямо X“ или как приемаме, че X трябва да е вписано в контекста? Това може да е въпрос на навик, въпрос на практика, въпрос на нормативна уредба, въпрос на новаторска преценка, на експеримент, но нищо от това не е съвсем удовлетворително като описание. Началният отговор би трябвало да звучи първоначално по-абстрактно: „Трябва да има нещо общо“. В случая „нещо общо“ не дава никога всеобщност, то е *особено общо*. И много често това *особено общо* задава впоследствие различни методологии, различни жанрове, стилове. Когато осмисляме или изграждаме контекст, ние имаме предвид някаква

³ Ако бяхме подхождали към контекста дефинитивно (с цел неговото определяне), а не през понятизиране (с цел разбиране) или пък през по-общата идея за контекст, то именно тук щеше да е моментът, когато победоносно се констатира: „сега вече притежаваме не само необходимите, но и достатъчните условия да наречем нещо контекст“. При изграждането на понятия или идеи интересната философска дейност започва всъщност отгук нататък.

условна местност, в която се помещават всички останали уместни елементи. Всеки един от тях може да има различно „нещо общо“ спрямо обекта на фокус или спрямо останалите елементи, а така на свой ред разнообразието се изявява отново и в самото ниво на синтетичността. При по-сложните контексти подобно състояние е неизбежно: всички особенни, разнолики и многобройни връзки се наслагват, усилват, припокриват, типизират, сблъскват, разминават или са дори празни.

Да започнем с най-лесното: ако приемем, че всичко е релевантно или пък ако приемем, че нищо не е релевантно, то и в двата случая няма да има работещ контекстуален подход, нито пък смислена идея за контекст.⁴ Следователно трябва да установим *особеното и уместно общо*. За тази цел е смислено да изясним по-внимателно релевантността.

А. Първо, „уместното свързване“ е изграждане на отношения през субектност (това е различно от субективност); без това не би могло да се говори за контекст. Заради субектността „уместното свързване“ наистина може да бъде мислено като перформатив, но без изобщо да е задължително контекстуализацията да бъде редуцирана до перформатив. От друга страна, именно това е причината в природните науки (където субективността и субектността се елиминират

⁴ Това е вариация на известния *фармаков* – едновременно отрова и лекарство. При *контекстуалния фармакон* прекомерността не само, че не е желателна, но дори малките лечебни отклонения могат да предизвикат сериозни промени. Освен това фармакологичността присъства и на нивото на контекста, и на нивото на метатекста. И, разбира се, подобни затруднения не се решават чрез наивните или житейски рецепти за синтез от типа „истината е по средата“ – реално това е една от най-подвеждащите и досадни псевдо-мъдрости за синтетичността, която некоректно интерпретира триадата на Фихте (теза, антитеза, синтез) през някакви средноаритметични представи и репонятизира всеобщото като средно.

или обективират) да не се мисли посредством контексти, а през условия, полета, взаимодействия.

Б. Второ, в тази съответност присъства преценка. Ако тя се мисли в някаква минимална форма – включване на едни отношения или обекти и изключване на други, – то тази преценка ще е неотличима от свързването и отнасянето по принцип, което бе обсъдено преди време в точка (3). Ала преценката може да бъде мислена далеч по-сложно като йерархизация в многообразието на вече приетата контекстуална релевантност, т.е. едни елементи ще са с по-голяма тежест от други. Това функционира и като оценяване – всяко съответствие или обект придобива стойност. Например: доколко значими са цветовете или сезоните за екзистенциалните ни решения? А доколко релевантни са те, когато разглеждаме и класифицираме поведението на животните, развитието на растенията, техните природни взаимодействия? И нека поставим и по-общ проблем – до каква степен са релевантни детайлите и кое изобщо наричаме детайл. Накрая ще добавя, че наличието на преценка обуславя възможността контекстите да бъдат нормативни. Това не е задължителна характеристика на контекстуалността по принцип, но е изключително типична. Именно релевантността – и по-конкретно наличието на преценка в нея – е необходимото, макар и недостатъчно, условие за нормативност. На този етап ще оставим нормативното встрани и ще се насочим към самата техника на преценката, където има два момента, които е добре да се посочат самостоятелно: по-скоро качественото сравнение и по-скоро количественото опосредяване.

Б1. Сравнение. В много случаи релевантността се експлицира или мисли чрез сравнение, а в останалите случаи сравнението е имплицитно. Тъй като контекстът функционира като ограничителен ресурс и освен това сравнителната

степен може да бъде модел и за превъзходната, то спокойно бихме могли да генерализираме и да кажем, че изразът „уместна свързаност“ е съкращение спрямо сравнението „по-уместно от“ (съответно превъзходната степен ще се изрази чрез „по-уместно от всичко останало“). По такъв начин има *йерархизиране на уместността*, т.е. може да се говори за контекст, единствено ако нещо е по-уместно от друго, ако нещо е с по-голямо влияние от друго. И при отрицателните форми е така: „това не е релевантно“ не става просто с посочване, а със сравнение. Само тогава – в съпоставката на това кое е уместно с това, което не е толкова уместно – може да се осъществи и мета-критическа преценка върху самата контекстуална преценка. Изразите „по-уместно от“ и „по-неуместно от“ са в сърцевината на всяко контекстуално изследване, но и в динамиката на всяко културно разнообразие.⁵ Ключовият въпрос е от кое място, от коя позиция, от кой контекст се извършва самото сравнение.

Б2. *Опосредяване*. Що се отнася до втория момент, то той се явява като неизбежен проблем вследствие на първия момент. Ако контекстуалната релевантност е винаги във формата „X е по-релевантно от Y“, то, имайки предвид, че съпоставки и сравнения могат да бъдат последователно правени в много дълги асоциативни вериги, става ясно защо е толкова трудна локализацията, защо понякога е неясно къде да сложим границата на контекстуалното и уместното. То сякаш се разстила ненаатрапчиво във всякакви посоки. Много неща могат да бъдат релевантни в сравнение с други, макар

⁵ Йерархията на релевантността има своите обичайни характеристики – това са *най-типичните моменти*. Или, в друг дискурс, това са често задаваните въпроси: какво, къде, кога, кой, как, колко, защо... При всяка подобна категоризация ние извършваме всъщност и анализ, и синтез. Съответно проследяваме уместността на разнообразието в различни посоки.

и да са по-малко релевантни от „пряката и първа“ уместност, която първоначално ни е направила впечатление или пък е центрирала контекста. Като резултат във веригата от сравнения, осмисляния и означавания започват да се появяват все повече опосредявания, контекстът се разширява и включва все повече и по-отдалечени елементи, все повече детайли и като резултат неговата синтетична цялост става все по-сложна, многопластова и вътрешно опосредена. Накрая опосредяването неизбежно произвежда вътрешна и външна дистекстуалност. От друга страна, ако не се извърши прекъсване в релевантността (прекъсване на безкрайната верига от сравнения), то накрая дори бихме напуснали мезонивото на разнообразието и ще навлезем в континуума на абсолютно всеобщото.

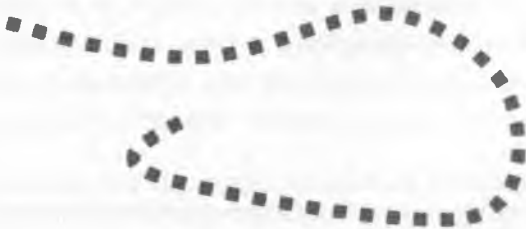
В. Трето, релевантността се изгражда върху вече съществуващи или празни отношения – тази двойственост е изключително важна, защото при всеки контекстуален подход могат да бъдат очертани тези две плоскости: а) обективните събития, отношения, процеси и б) привнасянето им като (не) релевантни, т.е. неминуемото им ценностно и йерархично подреждане. Разбира се, самото това разделение между а) и б) може да е проблематично, но пък обратното, т.е. премахването на двойствеността, води до основно неразбиране и изличаване на контекстуалното. Без тази двойна природа не може да се обясни и съпротивата, която оказва контекста.

Разклонение: Чрез тези три момента става по-ясно защо е толкова трудно да се преобразува един контекст *целенасочено* в друг контекст – въпреки наличната и неизбежна контекстуална динамика. За да може да се осъществи такова планирано преобразуване, то е необходимо или да се изгради система от динамични отношения, която да бъде управлявана относително безупречно на всяко едно свое ниво (например идеята

за всеобща образователна система е подобен опит); или пък да се състави мощен и голям наратив, който да покаже прехода от едно състояние в друго (всеки национален, религиозен или общ политически дискурс извършва това).

Разклонение: Темата за релевантността ни връща към момента от предходното есе за (3) условната синтетична цялост. Завръщанията към него са неизбежни и ще се повтарят – те са много симптоматични, – но сега може да се даде допълнително обяснение защо контекстуалните подходи изглеждат, поне привидно, релативизиращи. Това не е само защото в сърцевината на контекстуалното изследване е *отнасянето* (минималното условие за синтетичност), но и защото самото отнасяне трябва да бъде допълнително *релевантно* (уместно). Всеки от тези два момента – (3) и (5) – съществува и понякога трудно биват отделяни, но имат собствена дейност по свързване. Накратко: *през условната синтетична цялост (включваща дистекстуалност) се осъществява уместното свързване на релевантността*. Може да се даде и някакъв пример: обективното споменаване на имена в даден разказ изгражда автоматично мрежа от отношения, но тяхната тежест не е нужно да бъде равносилна.

Разклонение: Проблемът с релевантността и контекстуалността може да се илюстрира не само със срещата в есенната гора, с която започна есето, но още по-елементарно и чрез следния образ:

Дали това е съвкупност от несвързани точки или пък е прекъснатата крива? Дали това описва пътя на героя или указва независими едно от друго хвърляния на монета? Или ако го опростим максимално: дали които и да е две точки описват *права* или са просто *две точки*?⁶ По-важният проблем обаче е дали въпросите трябва да се формулират с „или“; особено щом по-горе изрично посочихме двойствеността на контекста. Тъй като няма автоматично или априорно правило *как се отговаря на такъв тип казуси в конкретиката на контекстуалното*, то изследването му и интерпретацията са задължителни. Оттук финално ще изведем, че тази тема – за двете точки и правата – изразява един допълнителен проблем около „контекстуалната връзка“: дали всеки синтез не предполага, че две точки всъщност оформят права, но после следва неусетна забравя на двете точки и продължаване на синтезирането в други форми и отново концептуална забравя, ново синтезиране и т.н. Практиката показва, че случаят много често е такъв.

И така, разгледахме накратко три характеристики на релевантността – наличието на **а) субектност**, **б) преценка** и **в) двойственост**. Споменахме и за два момента в рамките на преценката: б1) *сравнение* и б2) *опосредяване*. Но целта по-скоро беше въвеждане на самата тема за уместната свързаност, с което продължаваме изясняването на контекстуалното; като в следващите части е добре да се представят и по-специфични понятия като рутината, мястото, далечината и т.н. Но каква е всъщност целта на тази поредица от есета? Първо, един от основните и много интересни въпроси, с кои-

⁶ Тези добре познати философски разсъждения могат да бъдат репонятизирани и по следния начин: дали обектите задават отношения и кога съвкупността от обекти е друг обект.

то се сблъскваме непрестанно, е за това как се преобразува контекстът. Още от *Държавата* на Платон преобразуването на контекста е представено като цел за бъдещето ни благосъстояние. Такива са и множеството утопични проекти през Новото време. Второ, контекстуалният подход и понятизирането на контекста е начин да се представи по-ясно и недвусмислено идеализацията и „иллюзорността“ на синтезирането, която често съпътства философските анализи: това е разбирането, че контекстуалното е свързано, синтетично – типична форма на философска или научна апофения. Напротив, осмислянето на контекста през неговата неизбежна дистекстуалност очертава по-ясно трудностите, с които така и така се сблъскваме и допълнително изяснява темата за преобразуването или празните връзки: правата често е прекъсната. Трето, както вече беше посочено, въпросът е кой философски подход би могъл да изследва и описва контекстуалните промени или преобразувания, без да ги редуцира до синтетични форми, без да предпоставя естествеността на преобразуването, без задължително да трансцендира контекста, за да го осмисли. Казано по-опростено: предложението за една диалектика на празното отношение е по същество включването на случайността като необходим компонент в по-сложните и интересни контексти, които ни заобикалят. А хипотезата е, че дори най-простите форми ще съдържат необходимо и минимално случайно отделяне.